

OSMANLILAR DÖNEMİ YEMEN TARİHİNE AİT
ARAPÇA BİR YAZMA

Mustafa Fayda

Birkaç yıl önce araştırmalarda bulunmak üzere gittiğim Medine-i Münevvere'deki yazmalar arasında, Mahmudiye Kütüphanesi Tarih bölümü 17 numarada, kütüphane fihristinde *Tarihu'l-Yemen Müddet-i Vilâyet-i Hasan Paşa* ismiyle kayıtlı bulunan eser dikkatimi çekmişti. Kitabın incelenmesi sonucunda, eserin tezhipli ilk sayfasında büyük harflerle *Kitabu Kudveti'l-Mulûk ilâ-Şerefi'l-Mecdi ve Sebîlihi'l-Meslûk* ismi yazılı olmasına rağmen, kütüphane fihristini hazırlayan, yazmanın ihtiva ettiği konuya bakarak esere, hatalı bir şekilde yukarıdaki ismi vermiştir².

1 Mahmudiye Kütüphanesi için bkz. M. Fayda, «Hicaz Kütüphaneleri», *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII (Ankara 1969), 307.

2 Brockelmann, *Tarih al-Yaman muddat Vilâyat Hasan Paşa* ismiyle eserin anonim olduğunu, Medine'deki Şeyhülislâm Arif Hikmet Kütüphanesinde bulunduğunu kaydetmektedir; bkz. *Supp.* II. s. 549. Ayrıca bu bilgiyi aldığı yer olarak da *Revue de l'Academie Arabe*, le Damas (*Mecelletu Mecma'ül-İlmü'l-Arabi*, c. VIII. s. 753) i göstermektedir. Adı geçen mecmuada, Şeyhülislâm Arif Hikmet Kütüphanesindeki nadir yazmalardan birisi olarak eserin ismi, kütüphane fihristindeki gibi kaydedilmiş bulunmaktadır. Böylece gerek eserin ismi, gerek bulunduğu kütüphane yanlış olarak gösterilmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in 1517 de Mısır'ı fethetmesiyle Osmanlı Devleti hakimiyetine giren Hicaz bölgesine göre daha farklı gelişmelere sahne olmuş ve kendine has özellikleriyle dikkati çeken Yemen Bölgesi tarihinin 988-1000/1580-1592 yılları arasındaki olaylarını ihtiva eden *Kitabu Kudveti'l-Mulûk...*'un ismine ve müellifine dair, ne kaynaklarda ne de araştırmalarda herhangi bir bilgiye rastladık. Müellifi hakkında Brockelmann'ın, anonim şeklinde belirtmiş olduğu görüş dışında, yazma üzerinde, bizim tesbitimize göre, hemen hiç durulmadığı farkedilmektedir.

Üçüncü Murad tarafından 988/1580 tarihinde, Yemen'in büyük bir kısmını ele geçiren Zeydilere karşı, Osmanlı hakimiyetini yeniden tesis için gönderilen Yemen valisi Hasan Paşa'nın 988-1000/1580-1592 yılları arasındaki icraatını ihtiva eden bu eserin³ yukarıda belirttiğimiz ismi yanında, müellifini de, yine yazmanın incelenmesi sonucu, ortaya çıkarmaya çalıştık.

Yazmanın kısa bir tavsifiyle, sözü müellifine getirmek istiyoruz : dıştan 19,5X32 cm. ve yazılı kısmı da 14X21 cm. ebadında olan ve her sayfasında yirmibir satır bulunan eser, koyu kahve rengi, yıldız işlemeli ve motifli güzel bir meşin cilt içerisindedir. Okunaklı bir nesih ve bazı önemli yerleri surh ile yazılmış bulunan kitabın isminin yazıldığı varaktan sonra Hasan Paşa övülmektedir. İlk sayfa şöyle başlamaktadır :

نصر من الله وفتح قريب وبشر المؤمنين؛ بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي اقام قسطا العدل بالانبياء والمرسلين عليهم افضل الصلوة والسلام. ثم بالخلقاء والملوك والسلطين الجثة الجسم وجلهم قادة يهتدى من سواهم من الانام...

Besmele ve hamdeleden sonra Üçüncü Murad'ın övülmesine geçilmekte;

... ثم بذكر مولانا السلطان العظيم ذي الملك الباهر... الملك المظفر مولانا السلطان

³ Hasan Paşa Yemen'de vali olarak 1605 yılına kadar kalmıştır; Hasan Paşa'nın hayatı için bkz. J.H. Hordtmann, «Hasan Paşa maddesi», *İslâm Ansiklopedisi*, s. 330; ayrıca Hammer, c. VII. s. 141-2.

بن السلطان بن السلطان مراد خان بن مولانا السلطان سليم خان بن مولانا السلطان سليمان خان بن مولانا السلطان سليم خان بن مولانا بايزيد خان بن مولانا محمد خان بن مولانا السلطان مراد خان بن عثمان نصره الله نصرأ عزيزاً...

daha sonra da kitabın niçin yazıldığı şu şekilde anlatılmaktadır:

تمت شرح هذه النسخة بشرح لطيف وذكرت فيها بعض أوصاف مولانا المقام الأعظم.. مولانا صاحب السادة حسن باشا بلغه الله تعالى من الحيرات ما يشاء... وذكرت طرفاً من مناقبه وأوصافه ومفاخره؛ ووعدت بالزيادة في تأليف آخر. فبينما أجمع المسودات والنقطة الماضي وانتظر ما هو آت.

فتذكر صفات مولانا صاحب السادة حسن باشا العادل... وكانت ولاية مولانا الباشا العادل من مولانا السلطان الأعظم نصره الله تعالى في اليوم الثاني عشر من شهر جمادى الاولى أحد شهور سنة ثمانين وتسعمائة وقدم ركاب مولانا نصره الله تعالى بن معه من الاسراء والاعيان.

Bundan sonra Hasan Paşa'nın 12 Cemaziyelevvel 988/Haziran 1580 yılında Yemen'e vali olduğu ifade edildikten sonra, kendisinin İstanbul'dan ayrılışı, Mısır yoluyla San'a'ya kadar uğradığı yerler anlatılmakta ve Hasan Paşa'nın valiliği esnasındaki faaliyetleri, yaptığı savaşlar sene sırasına göre ele alınmaktadır. Arapça olarak yazılmış olan eserde zaman zaman şiirlerle Hasan Paşa'nın medhi yapılmaktadır. Kitabın sonunda müellif :

وقال جامع هذا التاريخ الكريم جمت هذا التاريخ الى هذا الشهر المبارك الى حد الفتوحات المحترمة وما لها من الجهات المشرقية. ثم تقدمت به الى الحضرة السامية المشرقة. والمقامات المنية حضرت الوزير الامير والمشير افخم؛ مدير مصالح الانتم؛ نيراس الوزراء الكرام؛ وكبير الكبرى الفخام؛ الواقى بالملك الملام حسن باشا دامت معاليه؛ وتجددت سعادة أيامه و ليايه الى الدوان السلطاني. فأجازني بأحسن الجواز، وأنم على بصدقة سلطانية وخلع على خلعاً سنياً. وأعطاني حلة من الدنانير النقدية؛ وانا من خدامه بالدعاء تقبل منا يا كريم دعائنا؛ واحتفظ علينا مولانا الوزير وأدم أيامه؛ ومتنا بمحوتة وحيدات صفاته برحمتك يا

ارحم الراحمين يا ذالجلال والاكرام. تم الكتاب بحمد الله؛ وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.

diyerek eserini Hasan Paşa'ya sunduğunu ve kendisine nakdî olarak mükâfat verildiğini ifade etmektedir. Bu ibare kitabın 253 b sayfasında yer almakta ve eser son bulmaktadır.

Eserin buraya kadar olan kısmında müellifin ismine rastlanmamakta, ayrıca istinsah tarihi ve müstensih ismi de bulunmamaktadır. Ancak bundan sonra, üç boş varak bırakılmış ve 254 b den itibaren besmele ile başlayan yeni bir giriş yapılarak Hasan Paşa'yı öven şiirler yer almış bulunmaktadır. 254 b-283 b sayfaları arasında yer alan bu övgü mahiyetindeki şiirlere başlarken yazılmış olan metinde şairin ismi geçmektedir :

قال العبد الفقير عبدالعزيز بن سعيد بن فاضل الجبري وفة الله الى مارصية الحمد لله الذي... وبعد فانه لما كان من نعم الله تعالى الشاملة ومنته التي هي بكل خير كقافة ترددى الى حضرة مولانا الوزير المكرم والباشا المعظم... مولانا صاحب السعادة الباشا السعادة الباشا حسن خلد الله دولته الزاهرة و ايامه الفاخرة... كنت أنشأت في مكارمه تصايد ما زانها الا ذكره... وقت مبتدئا: ... وبعد : وهذه ورقات ثمر الشكر الحسن.

255 b'nin yedinci satırından itibaren de şiirler başlamaktadır. Bu şiirlerin baş kısmında, niçin yazıldığına ve hangi olayların hatırasını inşad ettiğine dair kısa bilgiler de yer almış bulunmaktadır.

Böylece *Kitabu Kudveti'l-Mulûk*'un sonundan itibaren, Abdulaziz b. Saîd b. Fâzıl el-Cebrî el-Havlânî'nin yazdığı ve çoğu da bir medhiye mahiyetinde olan kasideler bu yazma içerisinde yer almaktadır. Bu şiirlerin sonunda :

تم بحمد الله وعونه قصائد الشيخ عبدالعزيز بن سعيد بن فاضل الجبري الخولاني في مدح مولانا ومالكنا الوزير الأعظم والدمستور الأفتنم؛ مالك قار العرب في العجم حسن باشا حرس الله مهجة وأدام في سرير الملك بهجته؛ وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم...

ibaresi bulunmakta ve bu kasideleri söyleyen Abdulaziz'in ismi tekrarlanmaktadır⁴.

Yazmanın ilk kısmını teşkil eden tarih kitabında müellif adının hiç zikredilmemesine mukabil, Kasidelerin başında ve sonunda şâirinin ismi geçmektedir. *Kitabu Kudveti'l-Mulûk* içerisindeki şiirlerle, yazmanın sonundaki Abdulaziz'e ait olan şiirlerin aynı olması dikkatimizi çekmiştir. Meselâ ilk şiirin başında :

قلت اول قصيدة في اليوم الذي فتح فيه محروس مدغ في عاشر صفر سنة احدى و تسعين و تسعمائة

denilerek 991/1583 yılında Mudağ'ın fethi üzerine yazıldığı kaydedilmekte ve şiir şu beyitle başlamaktadır :

نجم السعادة في برج الملا طلما لمن سما في سماء المنجد و ارتفعما .

Aynı şiir yazmanın ilk kısmı olan *Kitabu Kudveti'l-Mulûk*'un 37 a sayfasının beşinci satırından itibaren aynen yer almış bulunmaktadır. Aynı şey tarih kitabında yer alan diğer şiirler için de varittir.

Bu durumda, yazmanın sonunda bulunan Kasidelerin şairi Abdulaziz'in, aynı zamanda, *Kitabu Kudveti'l-Mulûk*'un da müellifi olduğunu rahatlıkla kabul edebiliriz.

Kitabu Kudveti'l-Mulûk'un, çağdaş diğer Yemen⁵ ve Osmanlı Tarihi kaynaklarıyla karşılaştırılarak neşredilmesini ve dilimize ka-

4 Kitabın sonundaki vakıf mühürü iki defa basılmış olup şöyledir :

وقف محمد امين أقدى ابن شيخ اسلام ولى الدين أقدى ابن الحاج مصطفى آغا ابن الحاج حسين آغا سنة ١٣٠٧ .

5 Çağdaş Yemen kaynakları içinde bilhassa Amîr b. eş-Şeyh Muhammed b. eş-Şeyh Hasan ed-Diâmi (ö. 1000/1591)'nin *Kitabu'r-Ravd'el-Hasan fi-Ahbari Siyeri Mevlânâ Sahibi's-Sedde el-Başâ Hasan fi-Eyyâmî Vilâyetihî bil-Kilmi'l-Yemen* isimli eseriyle karşılaştırılması gerekmektedir. Bu eser, Antonius Rutgers tarafından 1838 de lâtinceye tercüme edilerek Leiden'de *Historia Jemane sub Hasano Pascha* adıyla basılmıştır. Bu baskının mikrofilm Ankara'daki Millî Kütüphane'de (MSA (B) 419) bulunmaktadır.

zandırılmasını temenni eder; Arap Yarımadasındaki Türk Tarihi araştırmalarında da örnek çalışmalar yapmış olan⁶ Merhum Uzunçarşılı Hocamızı rahmetle anarız.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara 1972 muhtelif yerler.